

TƯ TƯỞNG HỒ CHÍ MINH VỀ GIÁO DỤC

ĐINH XUÂN LÂM*

1- Quá trình hình thành tư tưởng Hồ Chí Minh về giáo dục

Tư tưởng Hồ Chí Minh về giáo dục là sự tổng hoà truyền thống giáo dục dân tộc với tinh hoa giáo dục thế giới. Tư tưởng đó không phải là nhất thành bất biến, mà có một quá trình hình thành, củng cố và liên tục phát triển trước khi được định hình với một nội dung phong phú, mang tính nhân văn sâu sắc.

Thật vậy, anh thiếu niên Nguyễn Sinh Cung (tên Chủ tịch Hồ Chí Minh hồi còn bé) học khai tâm ở quê nhà, lúc đầu với thân sinh Nguyễn Sinh Sắc, sau đó với các thầy Vương Thúc Độ, Hoàng Phan Quỳnh, Vương Thúc Quý đều là những nhà nho nặng lòng yêu nước, thương dân. Nền giáo dục Nho học này, mặc dù có những hạn chế nhất định về nội dung và phương pháp - như kinh viện, giáo điều - đã giáo dục từ rất sớm cho người thiếu niên anh tuấn lòng yêu nước, thương dân - cụ thể là nhân dân lao động, bao gồm những người nông dân cần cù, chất phác, ngày đêm lao động cực nhọc trên mảnh đất quê hương đã bị thực

dân phong kiến hùa nhau chiếm đoạt. Có thể khẳng định đó là nền tảng đầu tiên, trên đó sẽ được bồi đắp thêm những yếu tố văn hoá-giáo dục mới để hoàn thiện dần tư tưởng giáo dục của Hồ Chí Minh.

Như vậy là ngay từ trước khi vào học trường Pháp-Việt - loại trường được thực dân Pháp mở ngày càng nhiều ở Việt Nam từ những năm đầu thế kỷ XX, với tên mới Nguyễn Tất Thành, Anh đã có những điều kiện tối cần thiết để tiến hành việc đối chiếu so sánh giữa hai loại hình trường học phong kiến và thực dân, từ đó rút ra những nhận xét đánh giá - tuy mới chỉ là bước đầu - về các mặt được cũng như các mặt hạn chế của nhà trường thực dân, về mục tiêu và phương pháp đào tạo do tính thực dụng và vụ lợi của chủ nghĩa thực dân Pháp quy định.

Thực dân Pháp triệt để thi hành chính sách ngu dân tại thuộc địa không ngoài mục đích kéo dài nền thống trị đẫm máu và nước mắt của chúng trên đất nước ta. Một mặt chúng rêu rao tuyên truyền các khẩu hiệu "Tự do - Bình đẳng - Bác ái" của cuộc Cách mạng Pháp năm 1789 để lừa

* ĐINH XUÂN LÂM, GS. sử học

bip, mì dân, nhưng mặt khác lại ngang ngược chà đạp lên quyền sống, trắng trợn xâm phạm đến tính mạng và tài sản của người dân thuộc địa, tình hình đó khiến cho anh học sinh thông minh, giàu tâm huyết và đầy nhạy cảm của các trường tiểu học thành phố Vinh (1905), rồi Đông Ba và Quốc học Huế (1906-1907) càng thêm náo nức, muốn phát hiện mặt trái của chiếc mê đay, muốn tìm hiểu thực chất của nền văn minh Pháp trực tiếp qua nền giáo dục của nước Pháp, ngay trên đất Pháp. Nhưng cũng phải đến cuối năm 1917 trở lại Pháp sau một chuyến đi dài ngày qua nhiều nước trên tàu buôn Pháp, kết hợp lao động chân tay kiếm sống với học hỏi, tìm hiểu, nâng cao trình độ thì Nguyễn Tất Thành mới thật sự có điều kiện để nghiên cứu, phán đoán tại chỗ, để rồi phân biệt nền giáo dục đích thực của nước Pháp có nền văn minh rực rỡ trên thế giới với nền giáo dục ngu dân, phản động mà đế quốc Pháp áp dụng trong hệ thống thuộc địa của nó, trong đó có Việt Nam. Những yếu tố mới góp phần hình thành tư tưởng của Hồ Chí Minh về giáo dục đã bắt nguồn từ thời kỳ đó. Chính trong *Yêu sách của nhân dân Việt Nam* gửi tới Hội nghị Versailles năm 1919 đã có điều khoản 6 đòi: “Tự do học tập và mở các trường kỹ thuật và chuyên nghiệp cho người bản xứ ở khắp các tỉnh” (1, T.1). Để rồi đến năm 1925, đến lượt *Bản án chế độ thực dân Pháp* lớn tiếng kịch liệt tố cáo: “Để có thể đánh lừa dư luận bên Pháp và bóc lột dân bản xứ một cách êm thấm, bọn cá mập của nền văn minh không những đầu độc nhân dân Việt Nam bằng rượu và thuốc phiện, mà còn thi hành một chính sách ngu dân triệt để” (1, T.2). Cũng phải nói rằng,

để có được những nhận thức, đánh giá sắc sảo và đúng đắn như vậy, không phải Nguyễn Tất Thành (lúc này đã lấy tên là Nguyễn Ái Quốc) chỉ dừng lại ở mức nghiên cứu, học hỏi, tìm hiểu trong thực tiễn, mà còn kết hợp chặt chẽ với thực nghiệm hành động. Trong thời gian lưu lại Phan Thiết dạy học tại trường Dục Thanh, thầy giáo trẻ tuổi Nguyễn Tất Thành đã vận dụng những phương pháp giáo dục rất mới và tiến bộ vào thời đó, như hướng dẫn học sinh tham quan thắng cảnh hoặc di tích lịch sử, kể chuyện hay đọc thơ ca yêu nước, đọc sách báo tiến bộ để nâng cao kiến thức, qua đó giáo dục tư tưởng đoàn kết yêu nước, thương dân cho học sinh, bồi dưỡng tinh thần trách nhiệm của học sinh đối với dân, với nước.

Nhưng đó cũng chỉ mới là bước đầu. Phải đợi đến thời gian hoạt động trên nước Pháp, tìm hiểu và thâm nhập sâu sắc nền giáo dục Pháp, tiếp tục là quá trình tiếp thu các kinh nghiệm giáo dục tiên tiến trên thế giới qua các trường Đại học Phương Đông của Quốc tế cộng sản ở Nga (mà Người vừa là học viên, vừa là giảng viên), trường Đại học Hoàng Phố ở Trung Quốc, rồi đến cuối năm 1924 về Quảng Châu tổ chức các lớp huấn luyện chính trị đào tạo thế hệ cán bộ cách mạng đầu tiên, thì tư tưởng Hồ Chí Minh về giáo dục mới thật sự được thành hình. Có thể nói sự thành hình tư tưởng giáo dục Hồ Chí Minh như trên đã nêu, là sự tổng hoà truyền thống giáo dục dân tộc với tinh hoa giáo dục thế giới, một sự tổng hoà thành công hai nền văn hoá rực rỡ của thế giới. Nhưng điều đáng chú ý ở đây là dưới bàn tay tài hoa và với tâm nguyện cao cả của một nghệ sĩ bậc thầy, sự tổng hoà

đó đã được thực hiện bằng một sự sáng tạo độc đáo với một bản lĩnh riêng nhờ có một sự thôi thúc mãnh liệt bên trong mang tính cách mạng.

2- Nội dung chủ yếu của tư tưởng Hồ Chí Minh về giáo dục

Nói một cách khái quát, tư tưởng Hồ Chí Minh về giáo dục là một hệ thống các quan điểm toàn diện và sâu sắc về vị trí, vai trò của giáo dục đối với sự phát triển của cách mạng và đất nước; về vai trò, trách nhiệm của ngành giáo dục, của các thầy, cô giáo, của học sinh đối với nhà trường; về các phương châm và phương pháp chỉ đạo sự phát triển nền giáo dục trong chế độ mới v.v... Sau đây xin đi vào một số điểm mà tôi tâm đắc nhất trong cuộc đời dạy học của mình.

Nội dung thứ nhất, khẳng định học tập và giáo dục là quyền lợi và nghĩa vụ chính đáng của mọi người. Hồ Chí Minh đã tố cáo đánh thếp và có hệ thống trước công luận trong và ngoài nước tội ác của chế độ thực dân trong việc “làm ngu dân để dễ trị” và trong việc “gieo rắc một nền giáo dục đồi bại, xảo trá và nguy hiểm hơn cả sự đốt nát”, dũng cảm đấu tranh trực diện với bè lũ thống trị thực dân Pháp, đòi quyền “tự do học tập” và “thực hành giáo dục toàn dân” (1, T.2). Chính vì vậy mà cùng với thắng lợi của Cách mạng Tháng Tám năm 1945, Người đã khai sinh cho nền giáo dục mới, tiến bộ, một nền giáo dục dân tộc, khoa học, đại chúng. Trong hoàn cảnh cực kỳ khó khăn của buổi đầu mới giành được độc lập, giữa lúc kinh tế kiệt quệ, thiên tai, nạn đói hoành hành, thù trong giặc ngoài

đang ra sức chống phá tiêu diệt cách mạng, thế nước đang như ngàn cân treo trên sợi tóc, trong ba nhiệm vụ vô cùng trọng đại và cấp bách lúc bấy giờ được Người nêu ra đã có nhiệm vụ diệt giặc đốt sau nhiệm vụ diệt giặc đói và trước nhiệm vụ diệt ngoại xâm. Đến khi kháng chiến toàn quốc bùng nổ (1946) thì nhiệm vụ “diệt giặc ngoại xâm” được đưa lên hàng đầu, và luôn luôn gắn chặt với hai nhiệm vụ “diệt đốt và diệt đói”. Với sự phát triển công tác Bình dân học vụ, từ chỗ 95% mù chữ, nhân dân ta đã nhanh chóng biết đọc, biết viết để trên cơ sở đó nâng cao dần trình độ văn hoá, trở thành một dân tộc có văn hoá, khoa học, đủ khả năng giành độc lập, tự do cho đất nước. Người quan tâm đặc biệt đến công tác chống nạn mù chữ vì “một dân tộc đốt là một dân tộc yếu” (1, T.4).

Nội dung thứ hai, nắm vững mục tiêu của giáo dục mới, của nhà trường mới. Đó là bồi dưỡng cho đất nước lớp lớp thế hệ cán bộ có tài và có tâm, vừa hồng vừa chuyên, biết tự mình phấn đấu rèn luyện theo những chuẩn mực đạo đức và những giá trị tinh thần cao đẹp cần kiệm liêm chính, chí công vô tư, không ngừng khiêm tốn học hỏi, dũng cảm và năng động sáng tạo trong lao động và chiến đấu, toàn tâm, toàn ý phục vụ nhân dân, kế tục sự nghiệp cách mạng vẻ vang của Đảng và của Dân tộc. Giáo dục mới và nhà trường mới phải dạy và học theo mục tiêu: “Học để làm người, làm cán bộ. Học để phụng sự đoàn thể, giai cấp và nhân dân” (1, T.8). Hồ Chí Minh là người có ý thức sâu sắc và đầy đủ nhất về yêu cầu này của giáo dục nên đã chủ động và sáng tạo đề xướng và lãnh đạo thực hiện hàng loạt chủ trương đúng đắn

và sát hợp trong suốt quá trình xây dựng nền giáo dục mới. Đây là một công việc phải tiến hành kiên trì, lâu dài, “vì lợi ích 100 năm thì phải trồng người” (1, T.8), nhằm mục đích tối cao: “Muốn xây dựng chủ nghĩa xã hội, trước hết cần có những con người xã hội chủ nghĩa” (1, T.10).

Nội dung thứ ba, vai trò cải tạo con người của giáo dục. Không phải giáo dục chỉ có vai trò truyền bá kiến thức, nâng cao trình độ văn hoá, mà còn có nhiệm vụ xây dựng và hoàn thiện con người, cải tạo con người: từ xấu thành tốt, từ ác thành lành. Bài thơ *Dạ bán (Nửa đêm)* trong *Nhật ký trong tù*, chính là để khẳng định điều đó:

“Thuy thì đô tượng thuần lương hán,
Tĩnh hậu tài phân thiện, ác nhân.
Thiện ác nguyên lai vô định tính,
Đa do giáo dục đích nguyên nhân”

Tạm dịch:

Lúc ngủ, mọi người đều có vẻ thuần hậu,

Tĩnh dậy, mới phân biệt rõ người thiện, kẻ ác.

Thiện, ác vốn chẳng phải là bản tính cố hữu,

Phần lớn đều do giáo dục mà nên.

Tư tưởng này mang đậm tính nhân văn, tuy nói trực tiếp về giáo dục, nhưng đồng thời cũng thể hiện một lòng tin vững chắc vào khả năng tiến bộ, đổi mới của con người. Để làm được việc này, có nhiều phương pháp, Hồ Chí Minh đã nêu ra phương pháp nêu gương (thân giáo), thuyết phục, đề cao ưu điểm, nhằm làm cho người được giáo dục thêm lòng tin vào mình, nhận rõ mặt mạnh, mặt tốt của bản thân để cố gắng tu dưỡng, nâng cao, mặt xấu ngày càng mất dần đi. Một điều quan trọng nữa là phải giáo dục bằng tình thương yêu, hiểu

biết lẫn nhau và bằng tình đoàn kết gắn bó, và trên nền tảng đó mà thực hành phê bình và tự phê bình một cách thấu tình đạt lý.

Trên đây là một số ý kiến về sự ra đời của tư tưởng của Chủ tịch Hồ Chí Minh về giáo dục. Trong hệ thống tư tưởng, quan điểm cách mạng của Người, tư tưởng về giáo dục có một vị trí vô cùng quan trọng. Đó là nguồn ánh sáng soi đường cho sự phát triển của nền giáo dục Việt Nam trong gần thế kỷ qua và cả trong các giai đoạn cách mạng sắp tới. Dưới ánh sáng tư tưởng giáo dục đúng đắn của Người, nền giáo dục Việt Nam đã đạt được những thành quả to lớn. Giáo dục đã có thời được suy tôn là “bông hoa chế độ”. Nhưng đất nước đã bước vào một giai đoạn mới với nhiều khó khăn chất chồng trên các mặt thì nền giáo dục Việt Nam cũng đang phải đương đầu với hàng loạt khó khăn mới. Chỉ có thể vượt qua các khó khăn đó với điều kiện nắm thật chắc và vận dụng thật đúng tư tưởng giáo dục của Chủ tịch Hồ Chí Minh trong bối cảnh mới trên cơ sở đổi mới tư duy giáo dục, trước hết thể hiện ở quan niệm đúng đắn về vai trò của giáo dục, của học vấn, của tri thức trong công cuộc phát triển kinh tế-xã hội lên một trình độ mới, từ đó có chính sách đầu tư đúng đắn và thích đáng cho sự nghiệp giáo dục, đào tạo và sử dụng nhân tài, đưa cách mạng Việt Nam không ngừng tiến tới. Công việc trọng đại đó đang ở trước mắt, không phải chỉ là công việc của riêng ngành giáo dục đào tạo, mà của toàn dân.

CHÚ THÍCH

1. Hồ Chí Minh toàn tập.- H.: Chính trị quốc gia, 1995,1996.